KATARZYNA WOŁOWSKA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Katedra Kultur i Literatur Romańskich

Parole potentielle
w teorii Ferdinanda de Saussure'a

Słowa kluczowe: język; językoznawstwo; teoria; langue; parole; parole potentielle

Key words: language; linguistics; theory; langue; parole; parole potentielle

Jednym z głównych aspektów teorii Ferdinanda de Saussure'a, do której odwołują się niezmiennie językoznawcy, jest jego model podziału rzeczywistości językowej, czyli słynna „dychotomia” *langue – parole*. Jak wiemy dziś, sto lat po jego śmierci, w przypadku wielu założeń przedstawionych w *Kursie językoznawstwa ogólnego* w kanonicznej wersji tego tekstu z roku 1916 koncepcja języka i językoznawstwa genewskiego lingwisty wymaga naniesienia pewnych poprawek i uzupełnień, a w wielu punktach nawet reinterpretacji w świetle pism odnalezionych kilkanaście lat temu i wydanych w 2002 roku (wraz z innymi znanymi już wcześniej tekstami) w postaci *Ecrits de linguistique générale*, znanych w Polsce jako *Szkice z językoznawstwa ogólnego* (2004).

Odnalezienie tych rękopisów oraz ich treść, nieformalnie znana jeszcze przed oficjalną publikacją, wywołała wśród specjalistów francuskojęzycz-

nych prawdziwą burzę, mówi się nawet o „wstrząśnięciu fundamentami językoznawstwa” (Bouquet 2005, Depecker 2009: 15), a na pewno o konieczności powtórnego, pełniejszego odczytu teorii i filozofii języka, jaką stworzył de Saussure. Nie zamierzam relacjonować tutaj historii tych rękopisów ani ich odbioru wśród językoznawców, choć są to kwestie niezwykle ciekawe. Istotny jest wniosek, że w świetle tego odkrycia *Kurs językoznawstwa ogólnego* z roku 1916, nadal traktowany przez niektórych lingwistów jako fundamentalny lub wręcz jedyny depozyt teorii de Saussure’a (zob. np. Bouquet 1999), w znacznym stopniu zniekształca jego prawdziwą myśl¹, będąc w związku z tym, jak bardzo radykalnie ujął to F. Rastier (2005), tekstem „nieodczownym, wszędzie cytowanym, lecz bez naukowej wartości”.

Tradycyjny Saussure’owski podział mowy na *langue* i *parole* do tej pory bywa krytykowany ze względu na swój charakter „dychotomiczny”, zakładający wyraźne rozdzielenie obydwu planów rzeczywistości językowej. Jednak w świetle tego, co wiemy dziś na temat całokształtu myśli de Saussure’a, owa dychotomia okazuje się być raczej dwoistością, dualnością, a pomiędzy obydwojma jej wymiarami występują, jak ujmuje to L. Depecker, „ciągłe wahania, interakcje i napięcia” (2009: 128). Jak pisze z kolei R. Kyheng (2005), „*langage* nie jest mechanicznie pojętą sumą dwóch niezależnych systemów, *langue* i *parole*”, ale połączeniem dwóch podsystemów, z których żaden nie jest w pełni niezależny, a które wzajemnie się uzupełniają i tworzą jedną nierozzerwalną całość. Dychotomicznie rozumiane rozróżnienie na *langue* i *parole* jest więc w istocie dużym uproszczeniem, zważywszy, że obydwa pojęcia mają u de Saussure’a charakter bardzo złożony.

Skupię się tutaj głównie na pojęciu *parole*, choć, jak podkreślam wyżej, nie sposób mówić o *parole*, nie odnosząc się do *langue*. Wymiar, na jaki zwrócę szczególną uwagę, to przestrzeń pośrednia – a raczej część przestrzeni – pomiędzy *langue* jako abstrakcyjnym systemem wartości elementów powiązanych ze sobą relacją opozycji oraz *parole* jako fizycznym użyciem tego systemu. Istotne jest tu rozróżnienie, którego zarys można dostrzec już w *Kursie*, ale które wyłania się wyraźniej z oryginalnych tekstów de Saussu-

¹ Dla odbiorcy polskiego przez długie lata podstawowym odniesieniem było tłumaczenie *Kursu* poprzedzone przedmową Witolda Doroszewskiego „O podstawowych koncepcjach *Kursu* de Saussure’a” (1961), która ów zniekształcony obraz fałszuje jeszcze mocniej (zob. np. Dutka-Mańkowska 2012).

re'a, mianowicie podział na *parole effective* i *parole potentielle* zarysowany *explicite* jedynie w paragrafie 17 tekstu *O dwoistej naturze języka*.

17 [Wypowiedź spełniona i wypowiedź potencjalna]²

Mianem *syntagmy* określamy wypowiedź spełnioną

- lub kombinację elementów zawartych we fragmencie rzeczywistej wypowiedzi
- lub porządek, w jakim te elementy przez ich uprzedniość i następstwo są dane.

W opozycji do *paralelności* lub wypowiedzi potencjalnej, lub zbioru elementów ujmowanych i wiązanych przez umysł, albo też porządku, w jakim pewien element istnieje abstrakcyjnie wśród innych możliwych elementów.

Wszelki rodzaj elementu dźwiękowego (a także, jak zobaczymy, wszelki rodzaj elementu morfologicznego) jest ze swej natury skazany na to, by istnieć w dwóch porządkach: w tym, w którym staje się on uchwytany przez odniesienie

² W tym miejscu narzuca się uwaga na temat polskich odpowiedników terminów *parole effective* i *parole potentielle* – w polskim przekładzie *Ecrits de linguistique générale* są one przetłumaczone jako *wypowiedź spełniona* i *wypowiedź potencjalna*. M. Danielewiczowa tłumaczy ogólny termin *parole* jako *wypowiedź*, co wydaje się znacznie lepszym rozwiązaniem niż *mówienie*, zaproponowane przed laty w tłumaczeniu *Kursu językoznawstwa ogólnego* przez K. Kasprzyk. Osobiście wolalabym jednak – jako odpowiednik *parole* – termin *słowo*, a w przypadku *parole effective* i *parole potentielle* – *słowo wypowiedziane* (ewentualnie *słowo rzeczywiste*) i *słowo potencjalne*. Moim zdaniem, takie tłumaczenie (jeśli w ogóle jest konieczne, gdyż oryginalna forma *parole* już się *de facto* w terminologii polskiej przyjęła) lepiej odzwierciedlałoby relacje pomiędzy pojęciami francuskimi sytuowanymi w szerszym kontekście terminologicznym (termin *wypowiedź/wypowiedzenie* zazwyczaj uznaje się za odpowiednik francuskiego *énoncé*, obok *wypowiadania* – *énonciation*; por. także nota 12 na temat terminu *parole* u Guillaume'a). Chodziłoby szczególnie o opozycję między *mot* i *parole* (de Saussure stosuje obydwa), które w języku polskim mają dokładne odpowiedniki: *wyraz* (w sensie bardziej technicznym) i *słowo* (w szerszym sensie uwzględniającym aspekt dźwiękowy). Zważywszy jednak na skomplikowanie oraz specyfikę obydwu terminologii językoznawczych (polskiej i francuskiej), tradycję użycia poszczególnych terminów oraz konieczność odniesienia każdego z nich do innych przyjętych pojęć, jest to bardzo delikatna kwestia, którą zostawiam do ewentualnej dyskusji polonistom. Tak czy inaczej, zauważamy, że w przypadku terminu *langue* (czyli *język*) takich problemów tłumaczeniowych nie ma, co wskazuje pośrednio na specyfikę pojęcia *parole*, terminu zresztą mocno krytykowanego przez lingwistów francuskich, m.in. przez G. Guillaume'a, który postulował zastąpienie go bardziej neutralnym odpowiednikiem *discours*.

do tego, co po nim następuje i co go poprzedza; w tym, w którym jest definiowany w odniesieniu do [] (s. 73)³.

Do Indywidualium, czyli Wypowiedzi, należy : a) wszystko, co tworzy Fonację, b) wszystko, co stanowi kombinację, co jest Wolą (s. 276)⁴.

Parole effective jawi się zatem jako fizyczne, dźwiękowe użycie języka przez podmiot mówiący, materialna forma praktyki językowej mająca wymiar syntagmatyczny, czyli stanowiąca linearną kombinację użytych elementów. Jest to także punkt kontaktu intersubiektywnego między mówiącym a odbiorcą⁵ oraz punkt wyjścia dla analizy językoznawczej, gdyż, jak mówi de Saussure, „nie ma w języku niczego, co nie weszłoby do niego – pośrednio lub bezpośrednio – poprzez *parole*” (Saussure 1993: 304; Depecker 2009: 129). Postawienie *parole effective* w opozycji do *langue* jako systemu czystych wartości zbudowałoby rzeczywiście mocną dychotomię – i tak też podział na *langue* i *parole* bywa rozumiany – jednak koncepcja de Saussure’a zakłada istnienie rozległej i dynamicznej przestrzeni pośredniej między tymi dwoma biegunami, zaś częścią tej przestrzeni jest właśnie *parole potentielle*, słowo potencjalne. Problem ten dotyczy zresztą również terminu *langue*, który genewski językoznawca rozpatruje (1) jako system elementów powiązanych ze sobą relacją opozycji, (2) jako twór społeczny (język spo-

³ „Nous appelons *syntagme* la parole effective, ou la combinaison d’éléments contenus dans une tranche de parole réelle, ou le régime dans lequel les éléments se trouvent liés entre eux par leur suite et précéden- ce. Par opposition à la *parallélie* ou parole potentielle, ou collectivité d’éléments conçus et associés par l’esprit, ou régime dans lequel un élément mène une existence abstraite au milieu d’autres éléments possibles. Toute espèce d’élément vocal (et comme nous le verrons toute espèce d’élément morphologique) est soumis de sa nature à exister sous deux régimes: celui où il devient définissable par rapport à ce qui suit et précède, celui où il est définissable par rapport à []” (ELG 2002: 61–62). Poszczególne etapy powstawania tego fragmentu (na podstawie analizy rękopisów de Saussure’a, m.in. zawartych w nich skreśleń i dopisków między liniami) odzwierciedlające proces „krystalizowania się” pojęcia *parole* i podziału na *parole effective* i *parole potentielle* opisuje szczegółowo Kyheng (2008).

⁴ „Est de l’Individu, ou de la Parole: a) Tout ce qui est Phonation, b) tout ce qui est combinaison – tout ce qui est Volonté” (ELG, 2002: 299).

⁵ Bowiern bez fizycznego (dźwiękowego bądź graficznego i odpowiednio zorganizowanego na planie syntagmatycznym) wyrażenia treści przez podmiot mówiący drugi człowiek *nie ma do niej dostępu*, czyli *de facto* nie może się stać jej odbiorcą. Samo dysponowanie przez obydwie instancje (mówiącego i odbiorcę) wspólnym kodem językowym i normami jego użycia nie stanowi jeszcze komunikacji – rzeczywisty kontakt następuje wyłącznie na planie *parole effective* (*rzeczywistego słowa*).

łeczny, *langue sociale*), (3) jako indywidualny „skarbiec” każdego użytkownika (*langue individuelle*)⁶, naświetlając w ten sposób kolejno różne aspekty tego złożonego pojęcia.

Czym jest więc *parole potentielle*? Jest to przestrzeń niematerialna (w przeciwieństwie do *parole effective*), ale i niesystemowa (w przeciwieństwie do *langue*). Związana jest z jednej strony z *psychiką* i *wolą* indywiduum, a drugiej z wymiarem *społecznym* (normatywnym) języka. A zatem, o ile *parole effective* ma charakter syntagmatyczny, o tyle *parole potentielle* wpisuje się w wymiar paradygmatyczny⁷, gdyż jest „zbiorem elementów pojętych i skojarzonych ze sobą w umyśle” lub, inaczej mówiąc, „porządkiem, w którym element istnieje w sposób abstrakcyjny pośród innych elementów możliwych” (Saussure 2004, wyd. pl: 73)⁸. Ta ostatnia charakterystyka jest kluczowa, bowiem w uproszczonej wersji modelu oś paradygmatyczną kojarzy się z wymiarem *langue*, a oś syntagmatyczną z wymiarem *parole*. Otóż de Saussure wyraźnie rozróżnia dwa pojęcia, które można odnieść do wymiaru „paradygmatycznego”: (1) tzw. „skarbiec” języka (*le trésor de la langue*), rozumiany jako zbiór wszystkich elementów społecznie usankcjonowanych albo – w wymiarze indywidualnym – jako zbiór elementów, którymi dysponuje konkretny użytkownik, oraz (2) *parole potentielle* jako zbiór intuicyjnie wyselekcjonowanych elementów, które mogą być użyte w danym kontekście. Z opozycją *parole effective* i *potentielle* związane jest natomiast rozróżnienie

⁶ „Si l'on considère donc la sphère où la langue vit, il y aura toujours la langue individuelle et la langue sociale” [„Jeśli więc weźmiemy pod uwagę sferę, w której żyje język, zawsze znajdziemy tam język indywidualny i język społeczny”] (Saussure 1957: 9, por. Depecker 2009: rozdział 5). Warto odnotować na marginesie regularnie powracającą u de Saussure'a „organiczną” metaforę przedstawiającą język jako żywy twór, nierozdzielnie związany z jednostką mówiącą oraz z kolektywem, do której ona należy.

⁷ Podkreślił przy tym, że sam termin „paradygmatyczny” czy „oś paradygmatyczna” nie był nigdy użyty przez de Saussure'a, który mówi raczej o „serii skojarzeniowej” (Depecker 2009: 114) czy o „rodzinach” elementów, które mogą być użyte w tym samym kontekście.

⁸ Istotny w tym kontekście jest także problem relacji *in praesentia* vs *in absentia*, które należy brać pod uwagę w opisie elementów języka i ich wartości. Jak pisze Dutka-Mańkowska, „zdaniem de Saussure'a styk *langue-parole* lub też syntagma-asocjacja jest delikatnym punktem w teorii języka i tu pojawia się, jak sam twierdzi, możliwość zakwestionowania dychotomicznego podziału *langue/parole*, rozpowszechnionego jednak, wbrew jego własnemu opiniiom, przez *Kurs*. Pojęcie ‘wartości in praesentia’ jest zatem podstawą, do której odnieść można teorie kompetencji składniowej, pragmatyki językowej albo analizy dyskursu” (2001: 17).

między „Fonacją” a „Wolą” – *parole potentielle* to wymiar związany z wolą podmiotu, który, zanim utworzy i „zmaterializuje” ostateczną wypowiedź na planie *parole effective*, dokonuje – bardziej lub mniej świadomie – wyboru elementów ze zbioru tych wszystkich, którymi dysponuje i które pasują do kontekstu. Przywołajmy tu fragment *Kursu*, który zarysowuje ów podział między Fonacją a Wolą:

Mówienie natomiast jest indywidualnym aktem woli i inteligencji, w którym należy wyróżnić: a) kombinacje, za pomocą których mówiący posługuje się kodem językowym w celu wyrażenia własnej myśli; b) mechanizm psycho-fizyczny pozwalający mu uzewnętrznzić te kombinacje (KJO, s. 41)⁹.

Nawet pomijając fakt, że powyższe sformułowanie, pochodzące z notatek studentów, nie zaś bezpośrednio spod pióra de Saussure’a, może nie być do końca wierne jego myśli, w owych „kombinacjach” dokonywanych przez mówiącego jeszcze przed aktem ich materialnego uzewnętrznienia można dostrzec odniesienie do owego „zbioru elementów ujmowanych i wiązanych przez umysł”, czy też do „porządku, w jakim pewien element istnieje abstrakcyjnie wśród innych możliwych elementów” (SzJO, s. 73). Nie jest to już poziom *langue*, gdyż chodzi tu o konkretne odniesienie do dyskursu, o etap mobilizacji kontekstowego paradygmatu elementów, spośród których tylko jeden zostaje ostatecznie wyselekcjonowany i włączony w syntagmatyczny ciąg łańcucha mowy. Operacja ta odbywa się w psychice podmiotu indywidualnego, jednak aby określić kryterium, według którego dokonuje się wybór elementów z paradygmatów kontekstowych i łączenie ich na osi syntagmatycznej, jeszcze zanim ich ostateczny układ zostanie wyrażony poprzez *parole effective*, nie można abstrahować od społecznego wymiaru użycia języka. Jak podkreśla de Saussure, język nie istnieje sam w sobie, ale aby zaistnieć, musi zostać „zbiorowo usankcjonowany”, niejako „uświęcony przez kolektywne użycie”, musi powstać „w duszy zbiorowej” (ELG, s. 299, SzJO, s. 307, por. także Kyheng 2005). Wartość elementu języka w systemie również jest definiowana i sankcjonowana poprzez zbiorowość, dlatego za-

⁹ „La parole est au contraire un acte individuel de volonté et d’intelligence, dans lequel il convient de distinguer : 1° les combinaisons par lesquelles le sujet parlant utilise le code de la langue en vue d’exprimer sa pensée personnelle; 2° le mécanisme psycho-physique qui lui permet d’extérioriser ces combinaisons” (CLG, s. 30–31).

ležność ta tym bardziej odzwierciedla się na planie *parole* – elementów języka nie łączy się w dyskursie w sposób całkowicie dowolny, ale w oparciu o pewne społeczne zasady użycia. Wynika z tego, że i *langue*, i *parole* mają wymiar zarówno społeczny, jak i indywidualny, psychiczny – jest więc kolejnym uproszczeniem kojarzyć *langue* tylko z wymiarem społecznym, a *parole* tylko z wymiarem indywidualnym *langage* (zob. Depecker 2009: rozdziały 4 i 5).

Jakie są konsekwencje takiego rozumienia podziału *langue* / *parole* dla epistemologii językoznawstwa? Zasugerowany przez R. Kyheng (2005) schemat relacji między wymiarami rzeczywistości językowej u de Saussure'a, uzupełniony o rozróżnienie między *parole effective* i *parole potentielle*, przedstawia etapowe przechodzenie z jednego wymiaru w drugi¹⁰, co pozwala nieco szczegółowiej wyznaczyć granice przedmiotu badań językoznawczych (zob. schemat 1).

Schemat 1. Model *langue* / *parole* a epistemologia językoznawstwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie R. Kyheng (2005).

¹⁰ Co nie oznacza, że jest to przechodzenie *płynne*, gdyż u de Saussure'a nie może być mowy o rozmyciu granic pomiędzy wymiarami rzeczywistości językowej, a jedynie o doprecyzowaniu ich poszczególnych aspektów.

Dwukierunkowe strzałki wskazują na odwracalność perspektywy: kierunek od *langue* przez *parole potentielle* do *parole effective* wyznacza perspektywę wypowiedzania, konstruowania wypowiedzi, natomiast kierunek odwrotny odzwierciedla perspektywę interpretacyjną, a także proces analizy językoznawczej polegającej na abstrahowaniu elementów stałych z fizycznej materii dyskursu. Proces ten ma dwie odsłony, które można przypisać dwóm wspomnianym przez de Saussure’a rodzajom językoznawstwa (ELG 273, 299, pl. 276) – badanie wychodzące od *parole effective* i zmierzające w stronę *parole potentielle* odpowiada temu, co nazywał on *linguistique de la parole* (językoznawstwem słowa czy też dyskursu), natomiast badanie wychodzące od *parole potentielle* i idące drogą abstrakcji w kierunku opisu *języka* jako systemu wartości odpowiada *linguistique de la langue* czyli *językoznawstwu języka*, które postulowali wydawcy *Kursu językoznawstwa ogólnego* w ostatnim apokryficznym zdaniu tego tekstu. Celem językoznawstwa według de Saussure’a – wbrew treści owego słynnego zdania – nie jest więc jedynie „język rozpatrywany sam w sobie i dla siebie samego” (KJO: 258); jak mówi F. Rastier, „choć *Kurs językoznawstwa ogólnego* czyni z niego niesłusznie wyłącznie lingwistę języka, de Saussure jest również, jeśli nawet nie bardziej, teoretykiem słowa (*parole*)” (2005). Jeden z redaktorów *Ecrits de linguistique générale*, S. Bouquet, podkreśla zresztą, że de Saussure planował rozwinąć wątek językoznawstwa badającego *parole* w swoim czwartym wykładzie z językoznawstwa ogólnego, którego, jak wiadomo, nie zdążył już wygłosić (zob. Bouquet 1997, zob. także Danielewiczowa 2013: 14).

Rozwinięcia tego problemu, jak również interpretacji całego modelu *langue/parole*, dokonali natomiast XX-wieczni kontynuatorzy myśli de Saussure’a, m.in. L. Hjelmslev, G. Guillaume, E. Coseriu czy F. Rastier¹¹. Przekraczając domniemaną Saussure’owską „dychotomię”, zaproponowali oni własne podziały rzeczywistości językowej wzbogacone w każdym przypadku o odpowiadającą profilowi ich teorii przestrzeń pośrednią pomiędzy dwoma biegunami, jakimi są język jako system czystych form oraz jego konkretne użycie w sytuacji wypowiedzania.

¹¹ Z uwagi na ograniczoną objętość niniejszego artykułu możliwe jest jedynie bardzo powierzchowne omówienie koncepcji podziału rzeczywistości językowej zaproponowanych przez tych badaczy. Istotne są tu przede wszystkim analogie do modelu, jaki wyłania się z pism de Saussure’a.

W artykule z roku 1942 dotyczącym opozycji *langue* i *parole* L. Hjelmslev pisze, iż jest ona u de Saussure'a, „tylko pierwszym przybliżonym ujęciem, ważnym z punktu widzenia historycznego, ale niedoskonałym z punktu widzenia teoretycznego” (1942/2005). Duński badacz proponuje własną koncepcję usystematyzowania rzeczywistości językowej, według której dzieli się ona na *schemat*, *normę*, *użycie* i *akt*. Jeśli chodzi o *schemat*, odpowiada on mniej więcej systemowi Saussure'owskiemu w tym najbardziej radykalnym znaczeniu, czyli jest definiowany jako czysta forma, niezależna od społecznych reguł użycia, natomiast *akt* jest odpowiednikiem *parole effective*, czyli materialną, indywidualną, konkretną realizacją użycia języka. Przestrzeń pomiędzy tymi biegunowymi elementami modelu wypełniona jest przez dwa pośrednie wymiary stanowiące społecznie zakodowane reguły użycia języka, z jednej strony kolektywne (*norma*), z drugiej indywidualne (*uzus*). W definitywnej wersji swojej koncepcji Hjelmslev zredukował ten poczwórny podział do dwóch elementów *schemat/uzus*, dzieląc to ostatnie pojęcie na *uzus zbiorowy* (reguły i regularności przyjęte w społecznym wymiarze używania języka) i *uzus indywidualny* (akt użycia języka).

Innym interpretatorem myśli de Saussure'a, tym razem francuskim, jest G. Guillaume, twórca teorii psycho-mechaniki języka. Jeśli chodzi o podział *langue/parole*, badacz ów wprowadza dosłownie ten sam co de Saussure termin *parole effective* na określenie materialnego aspektu aktu słownego, podkreślając przy tym, że pomiędzy *langue* i *parole effective* istnieje jeszcze wymiar pośredni, który nazywa *parole idéelle* lub *parole virtuelle*¹². W porównaniu do modelu de Saussure'a u Guillaume'a bardzo wyakcentowany jest aspekt logiczno-czasowy, a ściślej relacja *następstwa* poszczególnych etapów użycia języka – podmiot mówiący wychodzi od systemu, wybiera

¹² Powraca tu kwestia tłumaczenia tych terminów na polski. W interpretacji I. Piechnik (zob. tłumaczenie książki M.-A. Paveau i G. Sarfatiego „Wielkie teorie językoznawcze”), *parole idéelle* to *mówienie ideowe* – o ile mamy tu nawiązanie do tradycyjnego tłumaczenia terminu *parole* jako *mówienie*, o tyle przymiotnik *ideowe* zupełnie nie oddaje sensu tego pojęcia, nie chodzi tu bowiem o wierność jakiejś idei, jak można by to rozumieć, ale o *myśl* (po francusku *idée*). Lepszym odpowiednikiem byłby termin *słowo pomyślane*, gdyż u Guillaume'a jest to słowo, które istnieje, a raczej tworzy się, wypracowuje w psychice podmiotu mówiącego i jest jakby etapem przygotowawczym do momentu, kiedy zaczyna istnieć fizycznie, dźwiękowo, jako *parole effective*. Tę samą ideę oddaje zresztą synonimicznie stosowany przez Guillaume'a termin *parole virtuelle* (*słowo wirtualne*).

z niego elementy, układa je „w myśli”, po czym nadaje tej kombinacji ostateczną formę dźwiękową¹³.

Kolejny model strukturalny wypełniający na swój sposób lukę pomiędzy *langue* i *parole* to koncepcja E. Coseriu (1967, zob. także 2001), który proponuje wprowadzenie pomiędzy wymiar *systemu* (*sistema*) a *parole* (*habla*) pośrednią przestrzeń *normy*. Jest to model inkluzyjny, w którego centrum znajduje się system; jest on zawarty w normie, zaś ta – wraz z systemem – zawiera się w *parole*. W wymiarze *parole* znajdziemy więc wszystko, zarówno elementy czysto systemowe, jak i elementy normatywne regulujące użycie języka, jak i wreszcie elementy indywidualne czy przypadkowe. Norma jest pierwszym etapem abstrahowania tego, co stałe lub względnie stałe, z tego, co zmienne i indywidualne, system zaś jest efektem dalszego etapu tego procesu abstrakcji, zbiorem elementów różnicujących powiązanych ze sobą relacją opozycji. W teorii Coseriu norma jest znacznie ściślej powiązana z systemem niż z *parole*; jak ujmuje to R. Missire (2004), „o ile nie wszystkie elementy z planu normy mają charakter różnicujący, o tyle wszystkie elementy różnicujące systemu są zawarte w normie”, którą, jeśli chodzi o model de Saussure’a, można odnieść z jednej strony do *parole potentielle*, z drugiej do społecznego wymiaru *langue*.

Inne ciekawe rozwinięcie teorii de Saussure’a zaproponował F. Rastier (1987: 40). Jego model rzeczywistości językowej sytuuje się w perspektywie interpretacyjnej, czyli jest rozpatrywany z punktu widzenia odbiorcy. Z tego względu badacz ten nie mówi o samym akcie mówienia, ale wymiarowi *parole effective* odpowiada u niego tekst (mówiony lub pisany), gdyż jest to właśnie ta fizyczna manifestacja użycia języka, która stanowi punkt wyjścia do interpretacji. Tekst odzwierciedla oczywiście skodyfikowane wymiary języka, czyli *użycie indywidualne* (*idiolekt*), *użycie kolektywne* (*normę*) oraz *funkcjonalny system języka*. Nie rozwijając tematu semantyki interpretacyjnej, której Rastier jest twórcą i która stanowi kadr teoretyczny dla tego modelu, warto wspomnieć przynajmniej o jego wizji *lingwistyki normy*, którą uważa za konieczne ogniwo łączące badania nad językiem z badaniami nad dyskursem (zob. Rastier 2007).

¹³ Można tu dostrzec zresztą wyraźną analogię do modelu języka jako *podwójnej artykulacji* według André Martineta (1970), przedstawiciela funkcjonalizmu francuskiego, nurtu również inspirowanego myślą de Saussure’a.

Schemat 2: Przestrzeń normatywna pomiędzy systemem a tekstem

OŚ PARADYGMATYCZNA

langue

Źródło: F. Rastier (2007).

Pomiędzy systemem a tekstem figurują rozmaite rodzaje kodyfikacji normatywnych, spośród których najważniejsze są gatunki, pola gatunków i rodzaje dyskursu, jednak Rastier mówi również o rodzajach tekstów czy stylach, które odpowiadają pewnym regułom – zwykle są to schematy użycia o charakterze społecznym, a w przypadku stylu również idiolektalnym. Wszystkie te przejawy normatywności w użyciu języka współlistnieją, nakładają się i przenikają się wzajemnie; według Rastiera, niemożliwy jest opis ani języka, ani dyskursu bez bardzo poważnego wzięcia pod uwagę przestrzeni normatywnej, tych bogatych uwarunkowań, które łączą wymiar paradygmaticzny z wymiarem syntagmaticznym, *langue* z *parole*, potencjalność z aktualnością, kompetencję z performancją, jednym słowem wszystkie te wymiary biegunowe, różnie określane w różnych teoriach, ale tak naprawdę zawsze odnoszące się do tego samego problemu.

Podsumowując, kiedy popatrzymy z jednej strony na modele badaczy rozwijających w XX wieku myśl Ferdinanda de Saussure'a w kwestii podziału na *langue* i *parole*, z drugiej zaś na koncepcję, która wyłania się z jego orygi-

nalnych manuskryptów¹⁴, u kontynuatorów nie znajdziemy w tym względzie praktycznie niczego naprawdę nowego, niczego, o czym genewski lingwista by nie wspomniał, czego by w naturze języka nie dostrzegł. Pojęcia *usu*, *normy* czy *idiolektu* są u niego *de facto* obecne, choć może nazywają się inaczej (*langue sociale*, *langue individuelle*); nawet oryginalna koncepcja Guillaume’a, zakładająca istnienie *parole idéelle (virtuelle)*, okazuje się mieć swoje całkiem wyraźne odbicie w Saussure’owskich rozważaniach o języku. W ten sposób niezależne od siebie drogi poprowadziły do zbieżnych w wielu punktach rozwiązań i propozycji, co wskazuje na spójność i adekwatność modelu podziału rzeczywistości językowej zaproponowanego przez de Saussure’a, a także na wielką przenikliwość jego interpretatorów, z których każdy rozwinął na swój sposób różne aspekty nie w pełni wówczas znanej koncepcji wielkiego językoznawcy.

Bibliografia

- BOUQUET S., 1997, *Introduction à la lecture de Saussure*, Payot: Paris.
- BOUQUET S., 1999, *La linguistique générale de Ferdinand de Saussure: textes et retour aux textes*, [online:] http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Bouquet_Linguist-gen.html [18.04.2013].
- BOUQUET S., 2005, *Après un siècle, les manuscrits de Saussure reviennent bouleverser la linguistique*, [online:] http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Bouquet_Apres.html [18.04.2013].
- COSERIU E., 1967, *Sistema, norma y habla. Teoría de lenguaje y lingüística general: cinco estudios*, Madrid: Gredos.
- COSERIU E., 2001, *L’homme et son langage*, Louvain–Paris: Peeters.
- DANIELEWICZOWA M., 2013, Językoznawstwo ogólne – metodologiczny projekt Ferdynanda de Saussure’a, *LingVaria VIII*, 2/16, s. 1–20 [numeracja stron z wersji on-line:] <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl/documents/5768825/2fc2d560-0a82-4722-a468-1c7a87cb7de3>.
- DEPECKER L., 2009, *Comprendre Saussure d’après les manuscrits*, Paris: Armand Colin.
- DUTKA-MAŃKOWSKA A., 2001, Współczesne interpretacje Kursu językoznawstwa ogólnego F. de Saussure’a, *Bulletin de la Société polonaise de linguistique LVII*, s. 11–20.

¹⁴ Widać ją również w *Kursie* – zwłaszcza w świetle *Szkiców* oraz po odcedzeniu ustępów, które ewidentnie *interpretują* myśl de Saussure’a, zamiast ją *przytaczać*.

- DUTKA-MAŃKOWSKA A., 2012, La critique des idées saussuriennes par Witold Doroszewski dans son introduction à la première édition du CLG en polonais, w: A. Dutka-Mańkowska, A. Kieliszczyk, E. Pilecka (dir.), *Grammaticis unitis. Mélanges offerts à Bohdan Krzysztof Bogacki*, Warszawa: Wydawnictwa UW, s. 100–108.
- GUILLAUME G., 1948, *Leçon du 20 février 1948*, [online:] http://nlip.pcu.ac.kr/gustave/result2.asp?filenames=48C0220&wpage=LL08_113_114&motachercher=parole#BM113 [18.02.2013].
- HJELMSLEV L., 1942, Langue et parole, *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 2, s. 29–44, [online 2005:] http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Hjelmslev_Langue.html [24.01.2013].
- KYHENG R., 2005, *Langue et parole: dichotomie ou dualité?*, [online:] http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Kyheng/Kyheng_Langue.html [28.06.2011].
- KYHENG R., 2008, *Comment a été conceptualisé le terme de parole? Édition génétique du feuillet 176 des manuscrits saussuriens*, [online:] http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Kyheng/Kyheng_f176.pdf [18.04.2013].
- MARTINET A., 1970, *Éléments de linguistique générale*, Paris: Armand Collin.
- MISSIRE R., 2004, *Norme(s) linguistique(s) et afférence sémantique: une lecture de Sémantique interprétative à partir d'Eugenio Coseriu*, [online:] http://www.revue-texto.net/Inedits/Missire/Missire_Normes.pdf [18.04.2013].
- PAVEAU M.-A., SARFATI G.-E., 2003, *Les grandes théories de la linguistique. De la grammaire comparée à la pragmatique*, Paris: Armand Colin (tłum. pol. I. Piechnik, 2009, *Wielkie teorie językoznawcze. Od językoznawstwa historyczno-porównawczego do pragmatyki*, Kraków: Avalon-Flair).
- RASTIER F., 1987, *Sémantique interprétative*, Paris: PUF.
- RASTIER F., 2005, *Saussure au futur: écrits retrouvés et nouvelles réceptions (introduction à une relecture de Saussure)*, [online:] http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Rastier_Saussure.html [18.04.2013].
- RASTIER F., 2007, Conditions d'une linguistique des normes, w: A. Steuckardt, G. Sioffi (red.), *Les linguistes et la norme. Aspects normatifs du discours linguistique*, Berne: Peter Lang, p. 3–20, [online] http://www.revue-texto.net/docannexe/file/1612/rastier_normes.pdf [18.04.2013].
- SAUSSURE F. DE, 1916, éd. crit. 1972, *Cours de linguistique générale (CLG)*, Paris (tłum. pol. K. Kasprzyk 2002, *Kurs językoznawstwa ogólnego (KJO)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN).
- SAUSSURE F. DE, 1957, *Cours de linguistique générale. Deuxième cours (1908–1909)*, d'après les notes de Bouchardy, Gautier et Riedlinger, texte établi par R. Godel, *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 15, 3–103.

- SAUSSURE F. DE, 1993, *Cours de linguistique générale. Premier et troisième cours d'après les notes de Riedlinger et Constantin*, texte établi par E. Komatsu, Tokyo: Université Gakushuin.
- SAUSSURE F. DE, 2002, *Ecrits de linguistique générale* (ELG), S. Bouquet, R. Engler (red.), Paris: Gallimard, (tłum. pol. M. Danielewiczowa, 2004, *Szkice z językoznawstwa ogólnego* (SzJO), Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog).
- VALIN R. (dir.), 1973, *Principes de linguistique théorique de Gustave Guillaume (Recueil de textes inédits préparé en collaboration sous la direction de Roch Valin)*, Québec: Presses de l'Université Laval; Paris: Klincksieck.

Parole Potentielle in the Theory of Ferdinand de Saussure

(summary)

The article aims at presenting a more complete vision of the *langue* / *parole* duality arising from the original writings of Saussure, with a particular emphasis on the concept of *parole potentielle*, which fills an “intermediate space” between the language system and the material (sound) forms of its use. The extended perspective on the *langue* / *parole* division results in the clarification of the Saussure’s concept of epistemology of linguistics, which, as it turns out, is very consistent with the theories proposed in the twentieth century by the interpreters and followers of the thoughts of the Genevan linguist (L. Hjelmslev, G. Guillaume, E. Coseriu, F. Rastier), which by design were meant to go beyond the Saussure’s “dichotomy”.